

פסיכואנליזה ודמוקרטיה / ד"ר ירון גילת

החל מראשית דרכה הואשמה הפסיכואנליזה בכך שהיא מהווה מעין דת או כת סגורה, עם כתבים קדושים משל עצמה, מנהיג או גורו שלו סוגדים נאמניה, מוסדות משלה, עם בעלי תפקידים הממונים לפי היררכיה, תלמידים המפיצים את הבשורה, הבטחות לישועה ולהחלמה וטענות כאילו באמתחתה אמת תרומית, טמירה ונשגבה שידיעתה שמורה אך למתי מעט המסיימים את ההכשרה הפסיכואנליטית הארוכה במכונים הפסיכואנליטיים. ואולם, אין דבר רחוק יותר מן האמת. ההמצאה הפרוידיאנית כולה מעלה על נס את הדחיפה אל הסובייקטיביות, את ייחודיותו של האדם, את נבדלותו, את שגעונו הפרטי ואת המסלול הייחודי שלו, בו נועד להלך בחייו. הפסיכואנליזה היא תחום פרקטי ותיאורטי רחב ביותר, העוסק במערכת של תופעות ביחס לכל מה שקורה בין הפסיכואנליטיקאי למטופל שלו ובהגדרתה היא מעלה שאלות, ולא מעמידה קביעות אבסולוטיות, לגבי המשמעות המילולית והלא מילולית של הדברים. זהו תהליך אין-סופי של התהוות ושל העשרה נפשית שאינו תובע מראש ידיעה של אמת כלשהי. הפסיכואנליזה מכניסה מידה של פואטיקה אל תוך הקיום הפרוזאי של האדם, אי-הידיעה והכישלון מובנים בה, וכתביה ה"קדושים", כביכול, משתנים ללא הרף, מבוקרים על ידי תלמידיה שלה עצמה ומוערכים, ומוערכים מחדש, שוב ושוב. כבר מראשית דרכה אופיינה התנועה הפסיכואנליטית במחלוקות נוקבות בין חבריה, בפיצולים ובהבניה של תיאוריות מובדלות, לעיתים באופן רדיקלי, בתוך התיאוריה הפסיכואנליטית הכללית. ככזו, מובן מדוע ההאשמות כלפיה כאילו היא כת, הן מוטעות כל כך. כמי ששמה את כל יהבה על האדם הסינגולרי, על עצמאותו ועל הגשמתו העצמית, ברור שכל קשר בין הפסיכואנליזה לכתות הוא מופרך מיסודו, וניתן אף להרחיק ולומר שכניסה לפסיכואנליזה כשלעצמה מגנה מפני התקבצות בכת. אין אחר גדול, סבר הפסיכואנליטיקאי הצרפתי ז'אק לאקאן, אין מערכת אוניברסלית של כללים וחוקים שעל האדם לציית לה או לחיות לאורה, כל אדון הוא אדון דמיוני, אין באמת ובתמים אדון המייצג את התרבות ואת החוק, אלא ישנם רק אלו המתיימרים לייצגם, ולפיכך אין לו לאדם אלא רק את המאבק שלו מול עצמו, מול ההיסטוריה הפרטית שלו ומול דחפיו ותסביכיו הלא-מודעים. אפילו הפסיכואנליזה עצמה, אף היא ואף גיבוריה התרבותיים - האבות והאימהות המייסדים שלה, אינם אדון לאיש. אחד-אחד חיים בני האדם את חייהם, אחד-אחד הם נכנסים ויוצאים מן הפגישות הפסיכואנליטיות, כל מה שקבוצתי הוא מסוכן ומה שנדמה כמשותף אינו אלא אשליה. האדם המְרָצָה, האדם הכנוע, זה שמחשב צעדיו לפי ציפיותיהם של הוריו, של מוריו או של שליטיו הוא אדם כֹּזֵב, התקין

הפסיכואנליטיקאי הבריטי דונלד ויניקוט. אדם כזה חי את חייו כקליפה ריקה. הוא נושם ומתפקד, אבל מבחינה נפשית הוא משול למת. לא רק זאת גם זאת, הפסיכואנליזה נבדלת גם מפרקטיקות פסיכיאטריות ופסיכולוגיות מסוימות, אשר בעוד שהן מתמקמות בצד של הנורמליות לכאורה, ומבקשות להחזיר את האדם לתלם הציפיות החברתיות והמשפחתיות, לתפקוד ולאסימילציה, הרי שהפסיכואנליזה נמצאת דווקא בצד של החתרנות ושל החתירה תחת המוסכמות, היא מתמקמת כנגד מה שכביכול משותף לכלל בני האדם וכנגד ההמון וההמוניות. "השאיפות המיניות הישירות מאפשרות ליחיד הנטמע בהמון לשמור לעצמו פיסה של התנהלות אינדיבידואלית", כתב פרויד בחיבורו העל-זמני 'פסיכולוגיה של ההמון ואנליזה של האני' (http://www.resling.co.il/book.asp?book_id=468) שפורסם לראשונה בשנת 1921, שנים לפני עליית הנאצים לשלטון. "כשהן הופכות חזקות במיוחד", המשיך, "הן מפרקות כל מבנה של המון", ועוד המשיך וקבע "אהבה לאישה מערערת באותו האופן גם את מבנה ההמון של הגזע, של הבידול הלאומי ושל ארגון המעמדות החברתיים ובתוך כך מביאה לכלל מימושם של הישגים תרבותיים רמי חשיבות". המיניות והאהבה, אם כן, הם הכוחות שחותרים תחת כל מבנה של המון והם תמיד נבדלים, מיוחדים ושיגעוניים בדרכם הפרטית והאינטימית. לא יפלא, אם כן, שכוחות לאומניים רדיקאליים חורטים על דגלם מניעה וסיכול של כל אפשרות לקשרים רומנטיים בין בני דתות ולאומים שונים בתוך המדינה. ההמון, התנועה, המפלגה, הקבוצה הדתית או הכת, אינם מתכתבים כהלכה עם ביטויים של אינדיבידואליות. אלו רואים בביטויי אינדיבידואליות סכנה ממשית לקיומם ולכן אוסרים עליהם או מבקשים לצמצם אותם למינימום, רודפים אותם ומנדים אותם מתוכם. "הפחד של פרויד מקבוצות, התנגדותו למיסטיקה ולתורת הנסתר", הידר וכתב הפסיכואנליטיקאי הבריטי אדם פיליפס בביוגרפיה (<https://yalebooks.yale.edu/book/9780300219838/becoming-freud>) שחיבר על ממצאה של הפסיכואנליזה, "מצביעות, אולי, לא על כך שפרויד חשש לשפיותו בדיוק אלא על כך שידע היטב עד כמה הייתה שפיותו שלו ושפיותם של כל האחרים בלתי יציבה. ועל כך שהשווה את השפיות לסירוב להיטמעות, להליכה לאיבוד בהמון". ובהתאם לזאת, הוסיף פיליפס, "הפסיכואנליטיקאי הוא אדם ללא מסורת מובחנת עמה הוא יכול להתיישר. אדם אשר בו בזמן נטמע ומסרב להיטמעות". מכיוון שכך, ניתן להבין עד כמה נוכחותה של תנועה פסיכואנליטית יכולה להפריע למדינה לא דמוקרטית, עד כמה קיומה של תנועה כזו חותר תחת שאיפתה של מדינה כזו לאנוס את נתיניה לחשיבה מונולטיטית ולחנך את ילדיה לסגידה למנהיג ולערכים אותם היא מכתובה, על פי רוב

ערכים שיקדשו סגרגציה, אפליה על בסיס גזע או דת ולאומנות ממארת. "התוצאה שאליה פסיכואנליזה צריכה להגיע איננה להסתגל לעולם, כי אם לדעת שכאשר דבר כלשהו הוא בלתי נסבל, אתה חייב באמת לומר לא", צוטט הפסיכואנליטיקאי הצרפתי אריק לורן. ואכן, גיבוריה הגדולים של ההיסטוריה הם אלו אשר ידעו לומר לא לכוחות אפלים של הודנות וכפייה ולשלם על כך את המחיר. בהתאם למשנתו של אביו מייסדו אשר נאלץ לברוח מוינה מפני אימת הנאצים, וביתר שאת החל מן המחצית השנייה של המאה העשרים לאחר סיומה של מלחמת העולם השנייה וההכרה ההולכת וגוברת באסון שהמיט הפאשיזם על העולם, עסק כל הפרויקט הפסיכואנליטי כולו בכינונו של אדם נבדל, מיוחד ועצמאי, ברוח התנועה הרומנטית, אשר העלתה על נס את החד-פעמי שבאדם מסוים, המכונן לעצמו, מתוך עצמו, את האמת האישית שלו, שאינה בהכרח משותפת לאחרים)

<https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A8%D7%95%D7%9E%D7%A0%D7%98%D7%99%D7%A7%D7%94>

(%D7%94). רופא הילדים והפסיכואנליטיקאי הבריטי – דונלד ויניקוט – כתב על "העצמי האמיתי" כעל מבנה אישיות אותנטי המאפשר למחוזות ספונטניות ומרגשות לפרוץ מן האדם אל סביבתו ואל זולתו ומאפשר לאדם חוויה של חיים הראויים לחיותם. הפסיכואנליטיקאי האוסטרי שהיגר לארה"ב – היינץ קוהוט – כתב על "העצמי הגרעיני" כעל מעין מערך אינטגרטיבי מולד המכוון לדרך בה עלינו ללכת ולמצוא את ייעודינו בחיים. הן ויניקוט והן קוהוט טענו שניתוק מן העצמי האמיתי או מן העצמי הגרעיני מביא לתחושות של בדידות, של ניכור, של היעדר משמעות ושל אובדן חווית היצירתיות. הפסיכואנליטיקאי הבריטי – כריסטופר בולאס – כתב על האידיום בהתייחסו לתצורה העצמית הייחודית ביותר של האדם וכתב על גרעיני עצמי להם קרא גֶנְרָה, אשר מתוכם, בכוחו של דחף הייעוד, מתרחבים ומועשרים המרחב והעומק העצמי של האדם. הפסיכואנליטיקאי האמריקאי – קרל רוג'רס – אבי הזרם ההומנסטי בפסיכולוגיה, חשב שהמניע האנושי היסודי ביותר הוא השאיפה למימוש עצמי. והפסיכואנליטיקאי הצרפתי – ז'אק לאקאן – ניסח את מושג האיווי, אותו מצפן פנימי, אותה קריאת כיוון שבנתיבה על האדם להתקדם. לאקאן אף הרחיק מאד לומר, כשקבע שהבגידה הגדולה ביותר שיכול אדם להיות מואשם בה היא הבגידה באיווי שלו. יותר מאשר בגידה באשתו, בחבריו או אף במדינה שלו. ברור אם כן מדוע הייתה הפסיכואנליזה לצנינים בעיני משטרים דיקטטורים, לא דמוקרטיים. מדינה טוטליטרית לא סובלת בני אדם המדברים על הייעוד שלהם, על עצמיותם, על מימוש עצמי ועל נאמנות לאיווי פרטיקולרי. עבור מדינה טוטליטרית ייעודו של אדם הוא

לשרת את מטרותיה ולהתמזג עם ערכיה. גזירה דומה גוזרת גם הדת על מאמיניה, ובאופן מניפולטיבי משכנעת אותם להאמין שהחופש האמיתי שלהם נקנה רק ואך ורק בזכות הציות להלכותיה הנוקשות. גרועה מכל היא מדינה טוטליטרית הממזגת דת ולאומנות. מדינות כאלו עסוקות ללא הרף בהתקפות קשות על המציאות, על הנפש, ועל הליכי החשיבה הבריאים. כנגדן, החופש הוא נשמת אפה של הפסיכואנליזה, והדמוקרטיה היא התנאי לעבודת הטיפול הפסיכואנליטי. החופש והדמוקרטיה הם הסביבה הלא נודעת שבה ורק בה יכולה הפסיכואנליזה להתקיים. ללא תווך דמוקרטי המשמש לה חמצן, תתקשה הפסיכואנליזה לנשום ותיחנק לאיטה עד כלות. במדינות שבהן חלו שינויי משטר רודניים ושעליהן השתלטה תפיסת עולם פאשיסטית, התקשתה הפסיכואנליזה להתקיים, או שנאלצה להשתנות לכדי מוטציה פרוורטית של מה שהייתה במקורה עד לבלי היכר ולעיתים אף נעלמה כמעט לחלוטין. בגרמניה הנאצית לא נאסרה הפסיכואנליזה (<https://giep-> nls.blogspot.co.il/2017/04/blog-post_0.html) אבל היהודים הודרו ממנה, המינויות נעקרה מליבת התיאוריה שלה ועל המכון הפסיכואנליטי השתלטו טיפוסים מפוקפקים נאמנים לפיהרר. בארגנטינה של שלטון החונטות נתפסה הפסיכואנליזה כמסגרת חתרנית, פסיכואנליטיקאים רבים גורשו לגלות או גלו מרצונם ואחרים שנשארו, בחלקם נאלצו להגן על עיסוקם באומץ לב ובחלקם גויסו להשתמש בכישוריהם למטרות המשטר. ולבסוף, בברית המועצות, לאחר מהפכת אוקטובר, חוסלה הפסיכואנליזה לחלוטין משום שלא תאמה את התפיסות הפסיכולוגיות הסובייטיות.

אין פסיכואנליזה בלי דמוקרטיה.

ומה קורה בישראל? בשנים האחרונות עוברת ישראל תהליך מואץ ומסוכן של התחזקות כוחות אנטי דמוקרטיים, דתיים ולאומניים. הדבר ניכר ונותן אותותיו החל ממצאים בסקרי דעת קהל, דרך חקיקה בכנסת, דרך הרוחות הנושבות בתקשורת, וכלה במדיניות הממשלה. הסכנה שישראל תהפוך ממדינה ליברלית שוחרת זכויות אדם ודמוקרטיה למדינה דיקטטורית עם אוריינטציה דתית איננה עוד סכנה דמיונית. לכאורה, עומדות הפסיכואנליזה והפוליטיקה בסתירה מובנית ונוקבת זו מול זו. בעוד שהפוליטיקה עניינה בפעילות ציבורית ובציבור, במאבקי כוח בין אישיים ובשיח ארצי אשר מתקיים בשדה המודע, הרי שבאופן מסורתי פועלת הפסיכואנליזה בחדר הטיפולים הסגור, אחד מול אחד והמטפל מעדיף להישאר אנונימי ככל שניתן וודאי שלא לחשוף את עמדותיו הפוליטיות או האידיאולוגיות. עניינה של הפסיכואנליזה הוא בנפש ובסבל הנפשי, השיח שלה שם במרכזו את הלא-

מודע ואת כוחות הנפש הנעלמים והיא מקדשת את התנאים שיאפשרו לאדם הסובל לדבר באופן אינטימי, ללא צנזורה, ללא שיפוט מוסרני וללא גינוי.

ואולם, האם למרות כל זאת ואל מול הסכנה הנשקפת לדמוקרטיה הישראלית, לא נצבת לפתחם של הפסיכואנליטיקאים הישראלים חובה קריטית? "לאנליטיקאי חובות בתקופתו!" קרא ז'אק לאקאן לתלמידיו. ברי כי המימוש בפועל של הסכנה האנטי-דמוקרטית בישראל, תשמוט את הקרקע תחת ספותיהם של האנליטיקאים ולא תאפשר להם לעסוק עוד במה שהקדישו לו את חייהם. ואף על פי כן, ספונים בחדרי הטיפול ובמוסדות שלהם, שתיקתם רועמת מתמיד. מאות רבות של אנליטיקאים ישראלים ואלפים של מטפלים אחרים – פסיכולוגים, עובדים סוציאליים ופסיכיאטרים שעובדים באוריינטציה פסיכואנליטית – יושבים ומקווים שהסופה תעבור מעליהם. אלא שההיסטוריה הפורענית של מאת השנים האחרונות הוכיחה, לבלי צל של ספק, שסופות מסוג זה לא פוסחות על איש, גם לא ובעיקר לא על תלמידיו וממשיכי דרכו של הפרופסור היהודי מוינה.

המאמר פורסם לראשונה בגרסא מקוצרת באתר הארץ באינטרנט ב- 04.02.18